

վիճակի հետամուտք, ինչպէս որ հոս ու հոն
ցրուած հոլուական վարդապետութիւններէն կը
տեսնուի¹:

Հայ ջատագովին եպիսկոպոսական աստի-
ճան ունենալուն որոշ կերպով կը վկայէ աւան-
դութիւնն, որուն ձայնն արդէն մէքէն Կորիւնի
գլխին համառօտ խմբագրութենէն ի նպաստ
նոյնութեան լսեցինք:

Ինչպէս որ վերն անխարկեցաւ, հայկա-
կան մատենագրութեան պատմութիւնն ուրիշ
մատենագիր Եղնիկ մ'ալ գիտէ, եօթներորդ
դարու պատմագիր մը, զոր Եղնիկ «Երեց» կ'ա-
նուանէ: Այնտեղ այս պատմագրի մական-
նունան գոյութենէն հետեւցուցած էինք, թէ այս
անուամբ ուրիշ մատենագիր մ'ալ եղած
պիտի ըլլայ, հիմալ այս մականունը մեզի ճանչ-
ցնելի կու տայ մեր Տաւառոյ պաշտպանին պաշ-
տօնը: Պատմաբանս «Երեց» մականունն ինչո՞ւ
ընդունած է: Համեմատութիւնն զմեկնութիւնը
կու տայ: Հայկական մատենագրութեան մէջ
Սամուէլ Անեցին² ալ «Երեց» կ'անուանուի:
Ինչու որ հայկական մատենագրութեան մէջ
այս անուամբ տարկաւազ մը, արեղայ մը, եւ
եպիսկոպոս մ'ալ կայ: Ղազար փարպեցի³ Ե-
րեմիա «Երեց» մը կը յիշէ, որպէս զի զնոքը
նոյնանուն եպիսկոպոսն մը զանազանէ: Արգ-
եօթներորդ դարու մէջ «Երեց» վերագրին
ունեցող պատմաբանն որմէ պիտի զանազանուի,
եթէ Եղնիկ անուն ուրիշ մատենագիր մը՝ եկե-
ղեցական բարձրագոյն աստիճան մը՝ չունենայ:
Ուստի հնագոյն աւանդութիւնն յանձին ջատա-
գովին Եղնիկ Բագրեւանդացին կը ճաննայ:
Հնագոյն կ'ըսենք, վասն զի հնութիւնն հարկ է
որ ըրած ըլլայ այս զանազանութիւնը: Թաջորդ
ժամանակն Եղնիկ երիցու երկը կորուած է,
զանք հետեւորդի պատճառ չունին այս զանա-
զանութիւնն ընելն: Ուստի յետագոյն միջին-
դարեան պատմաբանք Եղնիկ ջատագովը Բա-
գրեւանդայ եպիսկոպոսին հետ նոյնացնելով՝
հնագոյն աւանդութեան շուղին մէջ կ'ընթա-
նան, աւանդութեան մը՝ որ հնագոյն պատմա-
կան տեղեկութեանց ձայնին համաձայն է եւ
ջատագովին գրութենէն կ'արդարանայ: Եթէ
եկեղեցական պատմական համեմատութիւնն ար-
դէն առհասարակեայ մըն է Եղնիկայ նման անձի
մը վրայ եկեղեցական բարձրագոյն աստիճան

ունեցող մ'որոնելու, մէկալ կողմանէ ալ կան
քննադատական պատճառներ, որոնք համեմա-
տութեան աղեղները պատմական ապացուցու-
թեան մոյթելով կը հաստատեն: Իշնիկ՝ որ
441—449 ին «Ընդգծմ Աղանդոց» ը գրած է,
Կորը գիւղին որդին, պատմաբանօրէն ապացու-
ցեալ Բագրեւանդայ եպիսկոպոսն է:

Ք Ղ Յ Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ն

ՈՒՅՈՒՅ ԵՒ ՈՒՅՈՒՅԻ ՀԱՅՅԵՐԸ

Ունաց, 20 Մարտի 1898:

Պարսայի Կուսակալութեան պատկանող
քաղաքներէն մին է Նահե Ուշագը: Հրջապա-
տեալ լեռնադաշտերէ, լայն եւ ընդարձակ ձո-
րանման վայրի մը վրայ շինուած է քաղաքն,
այնպէս որ երկաթուղոյ կայարանէն քաղաքն
շէնքերը բնաւ չեն տեսնուի, տաւր վայրիկեան
տեղ հետիտան լքելէ յետոյ՝ հազիւ կը սկսին
երեւալ մզկիթներու աշտարակաց փայլուն գա-
գաթները եւ ապա տակաւ տակաւ ամբողջ
քաղաքը կը պարզուի աչաց առջեւ: Տարւոյս
առաջին օրեան եղան միանգամայն Ուշագի հա-
մար այն երջանկաբեր օրերէն, երբ Զմիւռնիայէն
գասապա՝ Ալա—Հէհրի մեկնող երկաթուղին
միացաւ Ուշագի նոր բացուած գծին հետ, եւ
քաղաքակրթութեան առաջին լոյսը ծագելով,
յառաջագիտութեան յուսալից օրեր եւ ապա-
գայ մը խոստացաւ ընակէաց: Եւ արգարեւ այն
օրէն ի վեր, նախադարեան երթեւեկութեանց
գծու արութիւնները, տաղտակի ճանապարհոր-
դութեանց միջոցները, ուղար՝ ձին՝ էշն եւ
յամբագնաց եղան կառքերը գործածեցէ պաշա-
տեցաւ թէ ստորական եւ թէ տեղացի վաճա-
ռականը, այնպէս որ փոխանակ քանի մ'օրուան,
12 ժամուան մէջ կրնայ մէկն ուղղակի իւր
ապրանքը Զմիւռնիա իջեցնել եւ առանց ժա-
մանակ եւ օրեր կորսնցընելու՝ գառնալ իւր
գործքին գլուխը:

Զմիւռնիայէն մինչեւ Ալա—Հէհրի երկաթ-
ուղին գրեթէ հարթ դաշտավայրերու վրայէն,
լեռանց ստորոտէն, այգեւտանեաց մէջէն եւ ցո-
րենի՝ բամբակի՝ բանջարեղենաց արտերու շրջին
կը սլանայ յառաջ, սակայն Ալա—Հէհրիեան
անդին իւր ընթացքը կը ծանրանայ եւ կը
դժուարի, բլրակներէ բլրակներու վրայ կը շարժի
յառաջ եւ հանդարտօրէն կամաց կամաց կ'իջեւ

¹ Անդ, Ա. Ժ. էջ 68. Ժ. Ժ. էջ 241:

² Sukias Somal, Quadro էջ 39. Ե. Ե. Neumann,
անդ էջ 36. Է. Գարեգին, անդ էջ 311:

³ Անդ, էջ 186:

լերանց բարձունքն: Կ'անցի 20 լեռնափոր նկուղներու մէջէն, որոնցմէ ոմանք հինգ՝ երեք՝ երկու վայրկեան կը տեսնեն. կ'անցի միանգամայն բազմաթիւ երկաթեայ կամորշներու վրայէն, որոնցմէ երեքը խորունկ ձորերու վրայ՝ լեռնէ լեռ ձգուած են. նշանաւոր է այս կառուարշներէն մին որ իբր վտանգաւոր եւ հաւաքելիչ կը պատմուի այն ամէն ձանապարհորդներէն, որոնք անցած են վրայէն:

Ուշագի դաշտերը նշանաւոր են իրենց ցորենով. իսկ քաղաքը համբաւաւոր է իւր գորգերով: Այս գորգերն որ ընչաւետ Եւրոպային կը կախէ իւր սենեկին պատերէն եւ կը զարդարէ հիւրանոցը, Ուշագի ամենաաղքատն անգամ ունի մէկ երկու հատ եւ փռած է իւր բազմոցին վրայ կամ ծածկած անպաճոյճ խցիկին յատակը: Ամէն տուն գրեթէ իւր բակին մէջ ունի գործարան մը եւ կամ երկու, որուն առջեւը չորս՝ վեց կիւն եւ աղջիկ նստած, օրն ի բուն գործարանին վերէն վար ձգուած գլխաւոր թիւիքը, առջեւնին կոխուած օրինակին համաձայն, գռնաւոր թիւիքու հանգոյցներով լեցընելու ետեւէ են: Գամանակ մ'այս արուեստը յատուկ էր մի միայն ծածկաց. Հայք ինչպէս նաեւ Յօշները ասկէ 16 տարի յառաջ յաջողած են իրենց ընտանեաց մէջ ներմուծել այս արուեստը եւ այսօրեան օրս գրեթէ ամէն հայ եւ յոյն տանց բակին մէջ կը տեսնուին գորգի գործարաններ:

Ասպէս Ուշագի բնակչաց մեծագոյն մասը զբաղած կը գտնենք գորգի շինութեան, ոմանք բուրգ կը պատրաստեն կը գզեն, ոմանք կը մանեն, ոմանք գորգի օրինակներ կը գծագրեն, բազմաթիւ կիւն եւ աղջիկ նստած կը գործեն եւ ոմանք ալ ըմբած գորգերը Զմիւռնիա կ'իջեցընեն, ուսկից կը ղտկուի Եւրոպա եւ գլխաւորաբար Ամերիկայ:

Ուշագի Հայերն ըստ ժողովրդական աւանդութեանց՝ Գալը Բազարը, անուանեալ կողմերէն եկած են. ասկէ քանի մը տարի յառաջ իրենց թիւը կը հասներ 130 տուն: Չորս տարի յառաջ (1894) պատահած զարհուրելի հրդեհէն, որ քաղաքին քանի մը ընդարձակ թաղերն եւ շուկան՝ մէկ օրուան մէջ աւերակ դարձուց, Հայոց բնակավայրերն ալ այրեց մոխիր դարձուց, միայն 18 տուն կրցաւ ազատ մնալ հրոյ սպառնալիքներէն: Քարաշէն եկեղեցին, որուն կառուցման թուականն եղած է 1835, առաջ նորոգարանն եւ գործող մանդաւալայն բոլորովին այրեցան, տակաւին այս օր կը տեսնուի եկեղե-

ցւոյ չորս պատերը միայն՝ կործանած եւ սեւցած: Այս արկածը մեծ հարուած մը տուած է Ուշագի Հայոց, որուն հետեւութեամբը 20 ընտանիքի չափ ստիպուած են ցրուիլ մերձակայ քաղաքները եւ այն տեղերը փորձել բախտնին: Իսկ մնացածներն այժմ սկսած են քիչ շատ գործքերնին կարգի դնել եւ հրդեհին հասցուցած կորուստը ձեռք բերել կը ճշխին: Նախկին եկեղեցւոյ վայրը թողուցած, քաղաքին աւելի վերի կողմերը փայտաշէն եկեղեցի մը եւ քովն ալ գալորոց մը շինած են. նմանապէս իրենց այրած տները աւերակ ձգած, նորաշէն եկեղեցւոյ շուրջը, նոր գետնի վրայ՝ տնակներ եւ տներ կանգնած են, իրենց համար գրեթէ նոր թաղ մը կազմած են. այժմ իրենց թիւը կը հասնի 110—120 տուն: Կան նաեւ քանի մը ընտանիք կաթողիկէ Հայեր ալ, որոնք նմանապէս գորգի արուեստով եւ վաճառականութեամբ կը զբաղին:

Ուշագի հայ տիկինն իւր ժամանակը կ'անցընէ գորգի գործարանին մէջ: Իրենց մէջ առաջին անգամ գորգ գործելու զարկ տուած է տեղեցի երեցն՝ Ս. Թարութիւն Աստաբազեան, որ տակաւին կը վարէ իւր քահանայական պաշտօնը: Ի սկզբան անգ բաւական դժուարութիւններն եւ ընդդիմութիւնները կրած են Հայք, սակայն հոսիս յորեմի յաջողած են յառաջ երթալ այս արուեստին մէջ եւ այժմ կը գործեն գեղեցիկ գորգեր, որոնք մեծ յարգ ունին Ամերիկայի ժողովրդեան առջեւ: Իրենց մէջ իբրեւ գորգի վաճառական նշանաւոր են, իղեւ Սպարթալը, Թակոր Շահինեան, Կարապետ Պէրպեքեան, Թակոր Հայմեան:

Միեւնոյն Ուշագի հայ տիկինն ինք զինք գորգի արուեստին տուած, օրն ի բուն կ'աշխատի ընտանեաց ապրուստին համար, այրն ալ շուկայի մէջ, տեղոյն սովորական եւ կարեւոր գործերովը կ'անցընէ օրերը. կան բաւական թուով զերձակ՝ կոշկակար՝ դարբին եւն. սակայն ընդհանրապէս հայ տիկինն աւելի գործունեայ է քան այրն, կը գտնուին այրեն: Կան նաեւ Զմիւռնիոյ հետ գործը ունեցող անշան թուով վաճառականներ ալ, ասոնց մէջ իբր անուանի կը յիշուին Սարգիս Ահարոնեան, Թարութիւն Պատմաճեան, Հաճի Թակոր Թիրաքեան, Յովհաննէս Բաբաղեան, Հաճի Մարտիրոս Պէրպեքեան. ասոնցմէ առաջինը Զմիւռնացի է, մնացածները տեղացի: Վաճառականութեան հետամուտ այս անձինքներէն

ոմանք յաջողած էն նաեւ տէրութեան պաշտօններու մասնակցելը, ինչպէս Յովհաննէս Բաբազեան է հարցաքննելի գատաւոր, Յարութիւն Պատմաճեան վարչական ժողովոյ անդամ, Գաւոր Միքայէլեան՝ քաղաքապետութեան անդամ կարգուած են:

Ինչպէս յիշեցինք՝ եկեղեցւոյ կից գարոց մ'ալ շինած են Հայք. սակայն Ռւշաֆի Հայոց մանչ դաւակնեցող միայն կը յաճախեն գարոցս, ունին կուտինացի Սինան անուն վարժապետ մը, եւ աղաք տեղւոյն պիտոյից համաձայն կը սորվին հայերէն, տաճկերէն լեզուները եւ տարրական գիտութիւնները: Այս աշակերտներն, որոնք 50 կը համարուին, ամէն ալ ձրի են, ուսուցչին 250 զահեկան ամսականն եւ ուրիշ դպրոցական ծախքերը կը վճարէ ազգային արկղը: Իսկ աղջիկները չունին պէտք գարոցի, իրենց վարժարանն՝ այրուքներն է գորգի գործարանին առջեւ: Զորս՝ հինգ տարեկան աղջիկ մը, երբ կարող կ'ըլլայ թակը բռնել եւ հարուածել գորգի թիւիկը. հանգչցնեն, խկոյն կը նստի գործարանին առջեւ, հոն կ'ըլլայ իւր ուսման եւ ձեռագործութեան վայրը. մանուկ հասակէն աչքը կը բանայ օդն արուեստին առջեւ եւ կը մեծնայ անոր մէջ: Իսկ երբ բաւական հասակը կ'առնու. եւ կը հասնի այն օրան յորում ամուսնական լծոյն ներքեւ մանելով, տանտիկին ըլլալու որոշումը կու տայ, այն ատեն իմէ չունի բաւական գումար մը, գորգի վաճառականէն իւր հարսանեաց համար կ'անուո. 10—20 ոսկի եւ ամուսնանալէ յետոյ դարձեալ կը նստի գործարանին առջեւ, հատուցանելու իւր պարտքը, այս անգամ օրականին կէսը կ'անուո միայն, եւ կեսն ալ կը թողու գործատիրոջ ի հաշիւ իւր պարտքին: Սակայն գծարարատար երբեմն տարիներով չի կրնար ազատիլ պարտքէն եւ հատուցանել ընդունած գումարը:

Այս աշխատալի եւ յոգնեցուցիչ արուեստին իւր օրական վարձք կը արուի 3—6 զահեկան, այսպէս գոյշը ստակով բնականապէս չի կրնար մէկը շուտով հոգալ իւր ապագան եւ բաղձաքցածին հասնիլ: Այսու ամենայնիւ գոհ է Ռւշաֆցի իւր վիճակէն եւ կը սիրէ միշտ նստիլ գորգի գործարանին առջեւ. եւ հանգչոյց առ հանգչոյց հիւսել սիրուն գորգեր:

Հայք մինչեւ անցեալ տարի իրենց ննջեցեալները կը թաղէին Յունաց հետ խառն մէկ գերեզմանոցի մէջ, 1897ին մեծ դժուարութիւններու դէմ դնելով եւ գրիծէ մաքառե-

լով Յունաց հետ, յաջողեցան վերջապէս նոյն տեղւոյն վրայ բաժանուի մ'ընելով՝ շուրջը պատեր բարձրացնել եւ այսպէս ըլլալ տէր սեպհական գերեզմանոցի մը:

Ռւսուճանաւորութիւնը մեռած կը տեսնուի Ռւշաֆի Հայոց մէջ, չունին ընթերցանութեան վայր մը եւ զուրկ են շատերը օրաթերթերէ, սակայն ասիկա ժամանակին եւ տեղւոյն պատճառաւ է քան թէ իրենց յանցանքովը: Երբ իրենց աղջիկ գաւակները բնաւ չեն տեսներ ուսման եւ կրթութեան երես, բնականապէս միայն մէկ կողման եղած անկատար կրթութիւնն ալ կաղն ի կաղն կ'ընթանայ եւ կը ճնայ ապարդիւն: Եթէ ունենան Ռւշաֆի Հայերն աղջկանց համար գարոց մը, եւ սկսին սորվեցնել անոնց ալ ուսմունք եւ կրթութիւն, այն ատեն յառաջագիմութեան զգալի քայլ մ'առած կ'ըլլան եւ չեն ճնար զուրկ կրթութեան պտուղներէն: Ժամանակը պիտի լեցնէ անտարակցա այս պահան ալ, որուն սրտանց կը բաղձան իրենք ալ, մանաւանդ նոր սերունդը:

Հ. Յ. Բ.

Ի Ե Զ Ո Ւ Ա Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն

ՅԵՒՈԿԻՈՅ ՀՈՅՈՅ ԳԵՂԱՍԵՐԵՐԸ

(Հարաւստի—իշտ):

4.

ՀԱՆԱԻ. — Հարստեկան զգեստ:
ՀԱՆԱԻ.՝ — Չափաքանց ալեւոր:
ՀԱՆԱՐԻ. (Թերեւս թրք. ալ—էն) — Վարդապոյն, բաց կորմոր:

ՀԱՄԲԱՅ. — Համախաչ:

ՀԱՆԳ. — Ժանտախտի պարար:

ՀԱՆԳԻԼԻ. — Մտացածին ոգիներու կամ մեռելներու «հովուն» հանգիպիլ, որուն իւր թէ երթարկուած անբացատրելի հրեւում մը, ներհարութիւն մը կ'աւանդայ: Հաստ մը այս կարգի տկարութիւններու ժողովուրդը չկարենալով իր եւ մեկնութիւն կամ հիւանդութեան մը անունը տալ, «հանգէպքի ուրթեր է» ըսելով մէջէն կ'ելլէ: Ուստի հիւանդով վրայ կարգալ կամ կախարդներու դիմելով այլ եւ այլ արարողութիւններ կատարելու տան, որպէս զի հիւանդը հանգէպքին ազատելով բժշկուի:

5 Այս 4 տառը շատ անգամ բառի մը սկիզբ կ'աւելնայ. օր. հապալ (աղեւոր), հաբիլ (արեւնալ), հապ (ապա), հաբիլ (ապանել) եւն: Մի եւ նոյն երեւոյթը է. օր. պայտի է, գրաբարի մէջ աւելի յաճախեցայ է. օր. հաբառաւ (ամբողջալ), հաբ (եղբ), հաբա (մեռալ), հաբ (ոգի), հ—ջը, հ—սիւս, հ—ոյս եւն եւն: